

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : 170 000 / уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : Перун, 2001. – 1427 с. 2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1961. – 160 с. 3. Микитюк О. Р. До проблеми розвитку української термінологіки / О. Р. Микитюк // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 24–29. 4. Политехнический словарь / Редкол.: А. Ю. Ишлинский (гл. ред.) и др. – 3-е изд., доп. – М. : Большая Росс. энцикл., 2000. – 656 с. 5. Словник української мови : в 11 т. [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980. 6. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева ; Отв. ред. Т. Л. Канделаки. – Изд. 6-е – М.: ЛИБРОКОМ, 2012. – 248 с. 7. Толковый словарь по автомобильному транспорту : Основные термины / Под ред. А. Нарбута. – М. : Русс. язык, 1989. – 287 с. 8. Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – 752 с.

УДК 811.161.2'38+42

Тетяна Файчук

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, м. Київ

СТРУКТУРНІ ТА СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТОК НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ЖАНРУ XVIII СТ.

© Файчук Т. Г., 2016

Типологічне аналізування рукопису лікарського poradника XVIII ст. дозволило дослідити структуру, схарактеризувати зміст, лексичні, стилістичні особливості цієї пам'ятки науково-популярного жанру.

Ключові слова: українська мова, науково-популярний жанр, лікарський poradник, структура тексту, стилістика.

The comparative typology analysis of manuscript of curative adviser of XVIII of century allowed to investigate the structure, to describe the table of contents, the stylistic features of this monument of scientific and popular genre.

Keywords: Ukrainian language, research and popular genre, curative adviser, text structure, stylistics.

Стрімкий розвиток науки як у давні часи, так і в сучасному світі, вплив науки на життя вимагали й вимагають широкої популяризації наукових знань, збільшення інтересу суспільства до накопиченої людством інформації з різних галузей знань. XVI–XVIII ст. в історії української літературної мови вважають періодом зародження, формування та розвитку наукового стилю. На той час припадає поява філософських діалогів і трактатів, творів історико-географічного змісту, праць із лінгвістики, астрономії, математики, медицини [3, с. 5]. Становлення науково-популярного підстилю наукового стилю супроводжувалося появою доволі відмінних характером викладу, суттю та будовою пам'яток, до яких належали планетники, громники, місячники (довідники про явища природи), календарі, правила доброго тону, господарські poradники тощо. Одними з найпоширеніших пам'яток науково-популярного жанру є лікарські poradники. Для вивчення процесу формування української наукової термінології та наукового стилю, розвитку їхньої стилістики дослідження лікарських poradників є надактуальним, оскільки вони містять багатий матеріал, що дозволяє комплексно підійти до розв'язання багатьох мовознавчих питань. Зазвичай ці твори збережено у вигляді рукописів, які є в одному примірнику, а єдиним способом їхнього дублювання було переписування [6, с. 10].

Об'єктом нашого дослідження є довідник – лікарський порадник середини XVIII ст. Актуальність статті полягає в структурно-типологічному досліджуванні принципів внутрішньої системи довідників минулого, виявленні властивих цим творам стилістичних особливостей, аналізуванні принципів подавання матеріалу та його оформлювання.

Назва пам'ятки «*Аппендицъ*» поширена, містить відповіді на чимало питань, зокрема щодо її збірного характеру, авторства, призначення тощо. *Аппендицъ или придатокъ из ра(з)нихъ достовѣрнихъ авторо(в) и ѿ искусни(х) мѡжей ѡ домашни(х) лѣкарствахъ, челове(ч)комъ и други(х) животнихъ здравии. На ихъ немощи слѡжащихъ пробова(н)нихъ и ѡбдите(л)ствованныхъ, такожь по нѣкоторихъ кѡриозностяхъ* [1, с. 187]. Оригінальним є форма пам'ятки: текст уміщено у своєрідні рамці; статтю від статті та їхні назви відокремлено лініями, що надає стрункості, чіткості й виразності для сприйняття матеріалу.

За основу структурування тексту довідника взято загальний його поділ на розділи (глави). Наповнення всіх розділів різне (розділ 1 «*С помощью всемогѡцаго врача разніе лѣкарства*» [1, с. 188] містить 100 пунктів, розділ 3 «*ѡмъ ѡлѣяхъ, какіе и в чемъ ползуютъ и в чемъ и по сколько принимать надлежитъ*» [1, с. 221] лише 10). Розділи містять довідкові статті. Принципи виокремлення довідкових статей розділів також різні: якщо в першому розділі їх чітко відокремлено та структуровано, то в розділах 2 «*ѡ водахъ лѣкарственныхъ и о ихъ силѣ и дѣйствахъ*» [1, с. 212 зв.], 3 «*ѡмъ ѡлѣяхъ, какіе и в чемъ ползуютъ и в чемъ и по сколько принимать надлежитъ*» [1, с. 221], 4 «*Балсамъ коштovníй на плюци, которій из разни(х) по наѣкѣ ѡногого доктора, вѣлкана изготовленній бываетъ*» [1, с. 222] назви статей рецептів і самі рецепти лініями не відокремлено, натомість є не завжди послідовне нумерування абзаців.

Для пам'яток науково-популярного жанру для чіткого й логічного виокремлювання змісту довідкової статті важливою є категорія вихідних понять. У розділі 1 виокремлено низку вихідних понять, створених за моделлю: назва лікарської форми + назва хвороби (*пластирь на рану, котора ѡже почернѣла* [1, с. 188, п. 1], *масть которая мазать рану или зашибленное мѣсто или кагда по(д) горломъ болитъ, ѡ ѡхоль вскую, чирки и болчки* [1, с. 189, п. 6], *медикаментъ кровочистителній ѿ запору, вѣтровъ* [1, с. 196, п. 31], *конфектъ которій кровь и нутро чиститъ* [1, с. 197 зв., п. 38], *шмарованіе на худіе струпи* [1, с. 196 зв., п. 32]). Окремо варто розглянути довідкові статті, де безпосередньо не зазначено лікарської форми, натомість зазначено хворобу, яку лікують ліками. Назви відрізняються: деякі з них є доволі простими й лаконічними: *на чехоткѣ* [1, с. 190, п. 10], *на зѡбнѡ болѣзнь* [1, с. 189, п. 7], *на глисти* [1, с. 197, п. 35], інші розлогі, описові з додатковими конотаціями: *когда в ротѣ десна, сирѣчь десна болитъ и ѿ зубовъ мѡ по ѡтстаеъ ѡ цинги* [1, с. 189 зв., п. 8], *Егда ѿ великого жару ѡ чловека кровь перегори(т) и загустѣетъ и ѿ оной загустѣлости жили сохнутъ стануть такожде ноги или рѣки стануть корчити* [1, с. 193 зв., п. 27]. У цих випадках ідеться не про хворобу, а про детальний опис її симптомів.

У довідкових статтях лікарського порадника важливе місце посідає опис приготування ліків, їхніх складників, способів приймання. Текст відповідних рецептів переважно зведено до зазначання набору лікарських трав, їхніх частин, продуктів тваринного походження, що з погляду народної медицини не викликає застереження і сумніву. Показовим щодо цього є популярний порадник «*Чтобъ нескоро ѡпитс способности*», який пропонує низку рецептів для повільного сп'яніння: (1) *Черную кап ѡст ѡесть или много оут ѡпить*; (2) *За четверть часа перед питіемъ ядеръ бросквиновихъ или го(р)кихъ мигдалові Несколько з(У)есть, а потомъ солодкихъ мигдаловъ, олѣйку либо оливи випить по силѣ*; (3) *Соку бѣлой кап ѡсти да соку бѣлихъ яблокъ, гранатов по двѣ ѡнціи, а оут ѡ одну ѡнцію, смажитъ тое в купѣ Будетъ сиропъ Заживать того ѡнцію перед питіем*; (4) *Плюца козловіе и бараніе исти перед питіемъ* [1, с. 211, п. 95]. Водночас порадник-довідник містить чимало довідкових статей, у яких лікувальні процедури зведено до містичного, ритуалу: *Егда младенецъ собою весма сѡхъ и худъ и на немъ собача старость* – пропонувано, зваривши вареники з м'ясом або сиром, остудити «юху», нею облити дитину, вареники віддати поїсти собаці – дитина одужає [1, с. 190 зв., п. 12]. Іншим прикладом є спосіб замовляння крові: *Во имя ѡца и С(ы)на и Свтаго*

Д(С)ха, Нѣ по чомѣ и нѣ по что течи... [1, с. 191, п. 14], а також порада, як уберегтися від чар: Чари и(з)гонить: носить при себѣ зелие либо свтого Иоанна, либо Дзи(л) Есть добра презе(р)ватива, Сі есть пре(д)охраненіе [1, с. 208 зв., п. 76]. Окремо варто звернути увагу на рецепти, у яких дію лікарських засобів скомбіновано з певними магічними діями: для лікування бородавок радять листомъ фиговимъ си есть смоковнимъ бородавку мощно натри, и тое листья закопай, листъ Земли Сочніють, а Бородавки погибнуть [1, с. 209, п. 78]. Також вирізняймо низку довідкових статей доволі сумнівного медичного значення, що спричиняють серйозні застереження в їхній лікувальній ефективності й безпечності: Когда человекъ себе насадить и ѿ на(д)сади изнутри кишка выйдетъ задомъ poradnik радить просіяти найкращу муку житнього солоду, посипати кишку мукою «и с тимъ солодомъ вопхнути кишку потихонку в нутро, сама загоитс» [1, с. 191 зв., п. 17].

Показовими є довідкові статті, де пропонувано рецепти лікування не лише для людей, а і для тварин, що свідчить про господарський складник змісту лікарського poradnika: Егда будутъ люде и конѣ дуже сухіе [1, с. 190 зв., п. 11], На вскую болѣзнь не токмо члвѣку но и скотѣ и конѣ [1, с. 191, п. 15]. Також відзначимо розмежування рецептів лікування хвороб різних вікових груп: дорослих, дітей: Когда пѣль опѣхнеть: Ѣ старихъ ..., Ѣ дѣтокъ [1, с. 210, п. 85].

Окремі довідкові статті мають своєрідну оформу. Так, для рецепта «Проносное весьма полезное» подано спочатку опис складників. Далі окремим заголовком «А Дѣлатъ тако» викладено опис процесу приготування: перво кипчею водою наметъ чебрець..., Потомъ процѣдитъ оную воду... Іншим заголовком «Оное проносное принимаетъ тако» роз'яснено спосіб приймання ліків [1, с. 201 зв., п. 52]. Такий варіант подавання та структурування інформації є доволі зручним, логічним, гарно й легко сприймається, його зчаста використовують у сучасних довідниках народної медицини. Цікавим способом зосереджування уваги в poradnikові є використання спеціальних слів: вѣдай, на тоже. Якщо словом вѣдай привертається увага на певні специфічні моменти в лікуванні хвороби: Напримѣрь. Ежели зубъ болитъ и щока пухнеть, тотъ мѣшечокъ приложи к той же щокѣ. **Вѣдай:** тотъ мѣшечокъ на болюмъ мѣстѣ дотоль де(р)жати поколь болѣть перестанеть [1, с. 204, п. 62], то на тоже, що викладено посередині рядка, рідше з абзацу, виконує іншу функцію: по-перше, розділяє рецепти, по-друге, уводить до тексту однієї довідкової статті різні рецепти лікування хвороби.

У Розділі 2 «О водахъ лѣка(р)ственныхъ и о ихъ силѣ и дѣйствахъ» [1, с. 212 зв.] у структурі довідкової статті подано розподіл різних способів застосування ліків на зовнішню та внутрішню дії – «дѣйство», слово написано по центру рядка. Так, вода из большого проску(р)ника містить 9 пунктів зовнішніх і внутрішніх «дѣйствъ». Зовнішнє застосування води – лікування ран, виразок; внутрішнє – зняття гарячки, виведення камінців [1, с. 215]. Воднораз у розділові 2 збережено загальне обрамування тексту, без розмежування довідкових статей лініями, натомість для забезпечування системності інформації обрано загальну нумерацію абзаців різних рецептів вод. Таким чином, можливість виокремлювати й віднаходити потрібну інформацію забезпечує наскрізний перелік абзаців цифрами по порядку (1, 2, 3...).

Розділ 3 «У шлѣйкахъ» подано на трьох сторінках і містить 10 пунктів. Кожний пункт – окремий рецепт; починається з назви олійки, містить опис її користі, впливу на організм: Полинновій, кто много пьетъ или кто мало естъ или ничего неестъ принимаетъ его натоше в винѣ по 5 капель – жажду Ѣтолетъ и аппетитъ направлетъ [1, с. 221, п. 2]. Інші назви оліск: 3. Ганишковой крѣпитъ Ѣ человекѣ мозгъ в головѣ; 4. Куперосній годитс к болном Ѣжелу(д)ку; 5. Буришиновой добръ есть ѿ морового повѣтр [1, с. 221]. Таким чином, назви олійки отримують за назвою основного складника рослинного, тваринного, мінерального походження: «полиннова, ганишкова, куперосна».

Розділ 4 має збірний характер і починається з рецепту бальзаму: Балсамъ коштовній на плуци, которій из разни(х) олѣйковъ по на Ѣкѣ Ѣчюного Доктора в Ѣлкана изготвленній бываеть [1, с. 222], містить низку інших рецептів, вихідними поняттями яких є назви лікарських форм (ессенці, водка): Квинта Эссенці Розмаринового Зелл е Сила и Дѣйство [1, с. 222, п. 2], Водка перлова на очи [1, с. 222, п. 3], Водка золотого ка(р)бункула [1, с. 222, п. 5].

З огляду на структурно-типологічне заналізування цієї пам'ятки науково-популярного жанру XVIII ст. висновковуємо, що лікарські порадики – це важливе культурно-мовне надбання науково-популярної літератури, мають чітку стилістичну структуру, лексично багаті й різноманітні. Крім тогочасної суто практичної функції, нині вони є яскравими зразками формування довідкових популярних текстів.

1. *Аппендиксъ или придатокъ // Рукопис середины XVIII ст. – Институт рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – ф 30. – спр. № 123. – 30 арк.* 2. *Історична граматики української мови / Жовтобрюх М. А., Волох О. Г., Самійленко С. П., Слинко І. І. – К. : Вища школа, 1980. – 320 с.* 3. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст. Серія : Пам'ятки української мови / [підгот. до вид. Передрієнко В. А.]. – К. : Наук. думка, 1984. – 128 с.* 4. *Німчук В. В. Жанри і стилі в історії української літературної мови / Німчук В. В., Русанівський В. М., Чепіга І. П. – К., 1989. – 293 с.* 5. *Передрієнко В. А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі / Передрієнко В. А. – К. : Наук. думка, 1979. – 144 с.* 6. *Пецак М. М. Розвиток давньоруського і староукраїнського наукового тексту / Пецак М. М. – К. : Українознавство, 1994. – 272 с.*

УДК 811.161.2:001.4

Ірина Фаріон

Національний університет «Львівська політехніка»

ДО ІСТОРІЇ НАУКОВОЇ МОВИ У РОЗДУМАХ ІВАНА ПУЛЮЯ

© Фаріон І. Д., 2016

Предметом аналізу статті є міркування видатного фізика й перекладача Івана Пулюя про потребу формування питомої наукової мови в час існування української бездержавності на межі XIX – поч. XX століть і їхня абсолютна суголосність із сьогодишніми проблемами утвердження наукової термінології на рідномовній основі. Уперше джерелом дослідження міркувань мислителя про мову науки, освіти та просвіти є 298 його листів, виданих 2007 року.

Ключові слова: українська мова, Іван Пулюй, наукова мова, мовно-світоглядіві переконання, термін.

The subject of the article analysis is considerations of famous physician and translator Ivan Puliui about the need of the formation of specific scientific language during Ukrainian statelessness at the end of XIX – beginning of XX centuries and their absolute consonance with today's problems of scientific terminology strengthening on the basis of native language. The first source of research of thinker's considerations about language of science, education and enlightenment became his 298 letters issued as soon as 2007.

Keywords: Ukrainian language, Ivan Puliui, scientific language, linguistic and ideological convictions, term.

*Треба вже раз покинути чужі мови,
а взятись добре до науки своєї.*

Іван Пулюй

Дослідження стану наукової мови в історичному контексті – це реконструкція історичної мовно-наукової свідомості й переконливий спосіб комплексно пояснити складні внутрішні та позамовні чинники формування терміносистем у сьогодишніх галузях знань. Постає видатного фізика, богослова,